

CAS SMITHUIJSEN

REVEIL & REVOLTE

FRANS BRÜGGEN

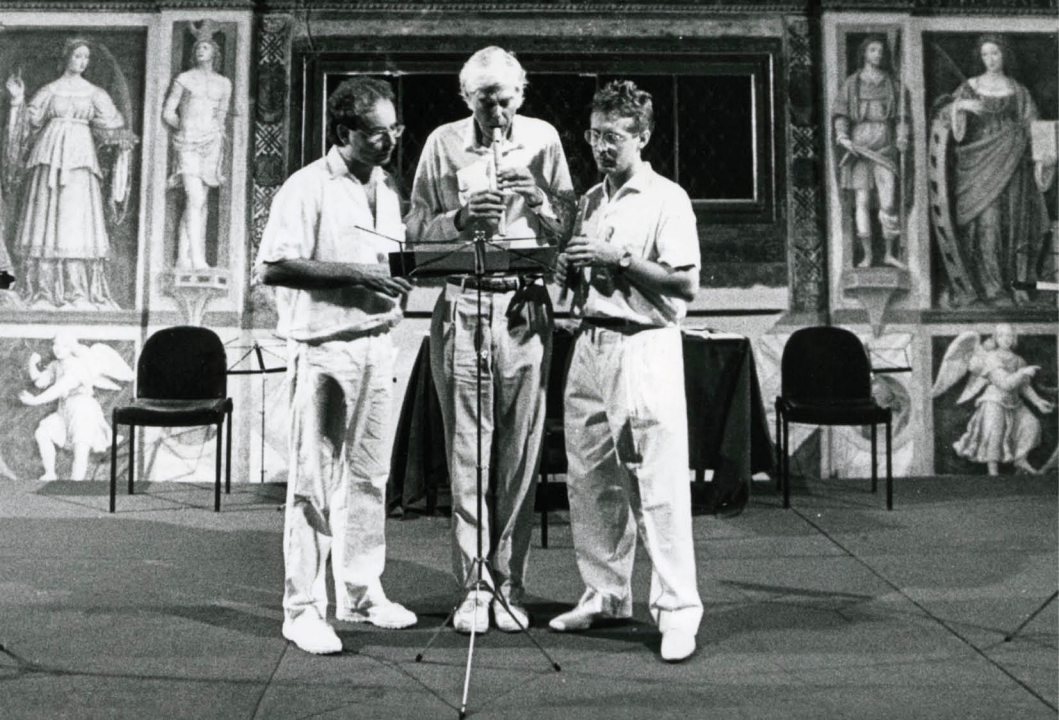
WALTER VAN HAUWE

KEES BOEKE

SOUR CREAM

IONEM EVCTVS

VS PIETVAE

REVEIL & REVOLTE

Cas Smithuijsen

Reveil & Revolte

Frans Brüggen,
Walter van Hauwe
en
Kees Boeke
in
Sour Cream

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van
het Cultuurfonds

**het
cultuurfonds**

Ontwerp omslag BvdT

Afbeelding omslag: Optreden van Sour Cream in Sovana, juni 1988. Fotograaf
Vico Chamla.

Ontwerp binnenwerk Elgraphic

ISBN 9789464563672

e-ISBN 9789464563689

NUR 660

© 2024 Cas Smithuijsen, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2024 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© Annex 1 Kees Boeke

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

INHOUDSOPGAVE

Ten geleide	7
1 Frans Brügger redt de blokfluit	15
2 Walter van Hauwe treft zijn zielsverwanten	35
3 Kees Boeke kiest voor muziek	41
4 Provo's, Notenkrakers, Indianen	51
5 Debuut in Brugge	65
6 Sour Cream op de campus	78
7 Zoemslangen in Paradiso	93
8 Spelen met regels	108
9 Over conventiegrenzen	125
10 In rustiger vaarwater	142
11 Nalatenschap	156
Verantwoording	163
Annex 1: De instrumenten en het repertoire, door Kees Boeke	165
Annex 2: Speellijst Sour Cream	179
Noten	183
Literatuur	209
Personenregister	215
Verwijzingen	221

TEN GELEIDE

Op 30 juli 1972 debuteerde het blokfluittrio Sour Cream tijdens het Vlaamse festival voor oude muziek in Brugge. Het festival was recent opgericht en nog strak in de leer. De organisatoren zagen er nauwlettend op toe dat alle muzikale bijdragen tegemoetkwamen aan de eis van historische authenticiteit. Gelet op zijn muzikale staat van dienst zou de bijdrage van Frans Brüngen daar zeker aan voldoen. De naam van zijn nog onbekende trio riep evenwel wat vragen op. Sour Cream deed eerder denken aan een popgroep dan aan een klassiek ensemble. Was het misschien een waarschuwing voor hen die enkel zoete blokfluitklanken verwachtten? Bij opkomst bleek bovendien dat de drie musici gestoken waren in witte pakken. Dat was merkwaardig, en... was dat ook niet de klederdracht van Amsterdamse Provo's die enkele jaren eerder voor onrust hadden gezorgd?

Al direct bleek het concert ook méér te bevatten dan oud repertoire. De verwachte stukken uit de vijftiende en zestiende eeuw werden afgewisseld met hedendaags werk. Absoluut vreemde eenden in de bijt, maar alles werd met zoveel inzet vertolkt dat het publiek de eigentijdse composities op de koop toenam. Tegen het einde van het concert ontstond echter serieus ongemak toen de drie musici er plotseling op los begonnen te

improviseren, met opgewonden, schrille tonen. Tegelijk zagen de aanwezigen hoe de drie onderling handgemeen raakten en elkaar al spelend van het podium af duwden. Als hoogtepunt van dit kat-en-muisspel gold het breken van een blokfluit. Een provocerende act, geïnspireerd door de heroïsche stunt van popster Jimi Hendrix (1942-1970). Die choqueeerde het publiek eind jaren zestig door zijn gitaar op het podium kapot te slaan en in brand te steken. Hij was niet tevreden met zijn optreden, zo gaat het verhaal.

Al met al leidde het concert in Brugge tot teleurgestelde reacties. Vooral de stadsbestuurders en organisatoren op de eerste rij lieten hun afkeur blijken. De plaatselijke krant sprak van ‘een misplaatst stukje flauwe show’.¹ Maar voor het trio, dat naast Frans Brügger (1934-2014) bestond uit zijn oud-studenten Walter van Hauwe (*1948) en Kees Boeke (*1950), waren de negatieve reacties na het concert en in de pers geen reden om de steven te wenden. Integendeel, het veelbesproken debuut zou model staan voor de reeks optredens die daarna volgde. Sour Cream ging door met het mixen van nieuwe en oude muziek, al dan niet bewerkt of met improvisaties omspeeld. Naast uiteenlopende blokfluiten zetten de drie musici andere instrumenten en elektronica in. Ook werd het een gewoonte om met theatrale acts en gimmicks de concertorde te ontregelen. Met al die bestanddelen sleutelde het trio chronisch aan zijn formule waarmee het zich voegde bij – en een slinger gaf aan – de ontwikkelingen van de muzikale avant-garde.

Een stout leven

Met zijn programmatische en theatrale uitschieters kwam Sour Cream niet helemaal uit de lucht vallen. Frans Brügger was in 1971 al tien jaar bezig soloconcerten te programmeren met repertoire uit verschillende periodes. Met speciaal voor hem geschreven stukken van Louis Andriessen, Luciano Berio en Peter Schat schiep hij een breder perspectief voor het instrument en

voor artistieke mogelijkheden ervan die tot dusver onbenut waren gebleven. Zo combineerde hij als een van de eersten historisch bekend met onbekend eigentijds blokfluitrepertoire. Hij maakte er een gewoonte van het publiek te trakteren op een ruim gesorteerd programma, waarbij hij wel een pauze inlaste tussen oud en nieuw werk. Het waren optredens die nog binnen een traditionele concertante setting plaatsvonden en waarbij de executant in rokkostuum verscheen. Walter van Hauwe en Kees Boeke hadden dat kostuum al afgelegd toen zij in 1968 startten met hun Quadro Hotteterre – een ensemble dat zestiende- en zeventiende-eeuwse Franse en Italiaanse muziek vertolkte. Oude muziek dus, gespeeld door vier musici die zich staken in hippe kleren en hun haar lieten groeien. Toen zij aan het avontuur van Sour Cream begonnen waren ze al méér dan Frans Brüggen bezig de dramaturgie van de traditionele concertpraktijk te vernieuwen.

Sour Cream bevond zich al spoedig in de frontlinie van de muzikale avant-garde. Daar was een aantal musici verzameld, dat zich vanaf 1965 inzette om het Nederlandse muziekleven te vernieuwen. De betrokken componisten en musici wisten zich daarbij geïnspireerd door het onorthodoxe gedrag van Provo's, hippies en Kabouters. Meegevoerd door de maatschappelijke beweging roerden jonge componisten en uitvoerend musici zich als toonkunstenaars die het muziekbestel met eigentijdse scheppingen wilden veranderen en verrijken. Als dat niet kon binnen de geijkte concertreeksen, dan maar elders. Zo kwamen er nachtconcerten, straatconcerten, politieke protestconcerten, muzikale optochten. En ook Inclusief- en Rondonconcerten waarin muziek van verschillende genres en periodes werden samengebracht. In de zomer van 1969 blies Brüggen op zijn contrabasblokfluit een solopartij in de geruchtmakende Holland Festival-opera *Reconstructie* met een libretto van Hugo Claus en Harry Mulisch. Vijf maanden later mengden Brüggen en Van Hauwe zich actief onder de Notenkrakers, een groep progressieve componisten die in het Amsterdamse Concertgebouw ac-

tievoerde voor een extra dirigent voor eigentijdse muziek. Niet veel later traden zowel Frans Brüggen als het Quadro Hotteterre op bij een concert georganiseerd door *Musici voor Vietnam* (afb.1).

In 1969 studeerden Walter van Hauwe en Kees Boeke bij Frans Brüggen af. Omstreeks dat jaar brak de ensemblecultuur in ons land definitief door. Naast, en voor een deel ook in plaats van het aanbod van (laat)romantische orkestrale muziek, presenteerden musici zich met oud en nieuw repertoire in kleinere bezetting op de middelgrote en kamermuziekpodia in het land. Als het ging om oude muziek waren dat ensembles – de meeste zonder dirigent – die zich verder toededen op de historisch getrouwe vertolking van dat repertoire. Ensembles die kozen voor hedendaagse muziek werkten in de regel samen met levende componisten om zo nieuw werk ten gehore te brengen. In beide gevallen ging het primair om repertoire en uitvoeringskwaliteit. Dat concertconventies koste wat kost overboord moesten was een idee dat omstreeks 1970 vrij algemeen werd aangehangen, maar al snel daarna weer aan betekenis inboette. Zo niet bij Sour Cream. Het trio bleef experimenteren met onalledaagse programmaformules en met gedurfde ingrepen op bestaand repertoire. Het hield ook tot in de jaren tachtig vast aan publieksprovocaties. De drie solisten lieten destijds niets na in hun streven om de traditionele spelregels die voor concerten nog alom golden te doorbreken – ze vonden met name de oude-muziekbeweging vaak te plechtstatig, te sacraal. Zolang Sour Cream bestond, onderscheidde het zich van collega-ensembles die de inhoudelijk-artistieke grenzen wel verlegden, maar na enkele jaren toch weer terugkeerden naar de traditionele concertpraktijk.

In 1971, een jaar voor het genoemde optreden in Brugge, nam Frans Brüggen met Sour Cream een afslag die niemand had zien aankomen. Het werd het begin van een avontuur dat hoorde tot zijn ‘stoute leven’.² Ongetwijfeld had zijn goede vriend Louis Andriessen hem bij het maken van een dergelijke keuze geïnspi-

reerd. Andriessen had van de veranderingsgezinde musici de meest concrete plannen voor een nieuwe muziekpraktijk. Maar Brügger wendde de koers eerst definitief toen hij in Kees Boeke en Walter van Hauwe verklaarde medestanders vond. Tussen de drie musici was in de loop van de jaren zestig een hechte vriendschap ontstaan. Na een periode van intensief lessen was het drietal geheel op elkaar ingespeeld, ook letterlijk. Een gezamenlijk plan van het drietal kon dus niet lang uitblijven, en dat dat plan rebels zou zijn lag gezien de tijdgeest voor de hand. En inderdaad, na een eerste optreden in 1971 in de Rotterdamse Doelen lanceerden ze in de zomer van 1972 het trio Sour Cream, dat alle klankmogelijkheden van de blokfluit zou laten horen, tot in het extreme toe.

Uit de hengsels

Al vóór de start begon een discussie over wat Sour Cream de mensheid zou brengen. Hoe kon een ensembleklank ontstaan uit het virtuoze geluid van drie solisten? Hoe overtuigend kon je gedrieën alle nuances van renaissancemuziek op fluwelen fluistertoon overbrengen? En hoe oorverdovend hard konden diezelfde instrumenten een moment later klinken, met eigentijds repertoire of *improvisando*, elektrisch versterkt en bijna gewelddadig aangeblazen? Om dat voor elkaar te krijgen had het ensemble zo'n dertig instrumenten tot zijn beschikking. Blokfluiten die van elkaar verschilden in uiterlijk, karakter, klankkleur en land van herkomst. Er zaten nieuwgebouwde exemplaren tussen, zoals de drie veelgebruikte 'knuppels', vers gebouwd door Bob Marvin, maar ook instrumenten uit de zeventiende en achttiende eeuw.³ Tijdens concerten lagen ze op tafels en lessenaars en werden ze om beurten ingezet. Het trio had ook een voorraad andere instrumenten achter de hand: traverso, (elektrische) basgitaar, viola da gamba, contrabaskromhoorn, synthesizer, mondorgel, conducteursfluit en zoem- of stofzuigerslangen. Zelfgeprodu-

ceerde muziek werd aangevuld met eerder op de band opgenomen geluid, variërend van teder klinkende orgelstukken van William Byrd tot irritant vogelgesnerp.

Om alles tussen oud, nieuw, hard, zacht, hoog en laag aan elkaar te koppelen stelde het trio zichzelf deze opdracht: *probeer het vertrouwde te vervreemden en het vreemde vertrouwd te maken*.⁴ Wilden ze in deze opdracht slagen, dan mochten muziek-historische omheiningen en genre-indelingen het programma niet verkavelen. *Bottom line*: het publiek werd geacht op dezelfde onbevooroordeelde manier naar alle stukken te luisteren, of die nu in 1965 of in 1596 waren geschreven. Het effect van vervreemding van het vertrouwde werd bereikt door bekend repertoire uit de hengsels van zijn standaardvertolking te lichten. Als de zaal zich verheugde op een lekker in het gehoor liggend trio van Bach, dan maakte Sour Cream dat opzettelijk 'vreemd', bijvoorbeeld met behulp van een afwijkende instrumentatie of door toevoeging van elektronische geluiden. Dit soort ingrepen voorkwam dat de trionsonate voor de zoveelste keer op een feest der herkenning zou uitdraaien. Omgekeerd probeerde het trio onbekende renaissancestukken vertrouwder te maken door bijvoorbeeld canontechnieken als rode draad te gebruiken.

Oude en nieuw gecomponeerde muziek vulde niet altijd het hele concert. Het nietsvermoedende publiek kon plotseling worden getrakteerd op Boekes improvisaties als *Sour Cream*, *Sour Steam* of *Sour Dream*. Het luistervolk moest dat maar slikken, en dat deed het niet altijd. Tegenwoordig lijkt 'hybride programmeren' acceptabeler; in 1972 was het maken van programma's met zulke cross-overs nog zó ongebruikelijk dat die gewoonte bijna automatisch weerstand opriep. En dat bleef ook nog zo na 1990, toen Sour Cream het voor gezien hield. Daarom kreeg het ensemble met zijn eigenaardige programformule ook niet direct navolging. Pas nu de eenentwintigste eeuw een eind op weg is, zijn 'oversprongen' in concerten gemeengoed geworden.⁵

Wat de concertbezoekers tijdens Sour Cream-concerten

hoorden was, kortom, een trio dat in de tijd uiteenliggende stukken voor blokfluit aan elkaar schakelde met ontregelende klanktechnologie en muzikale trucs. Het ging om inhoud, jazeker, maar niet minder om vorm. Sour Cream schuwde het theater niet. Steeds wisselden de presentatievorm, de ruimtelijke opstelling. Af en toe was er een toneelstukje met timide leerlingen en een strenge meester. Vaak waren er lichteffecten, verplaatsingen over het podium of door de zaal en een enkele keer een donkerslag of een kraaienkoor dat met oorverdovend gekras zijn ongehoogen met het programma kenbaar maakte.

Sour Cream was het actiefst in de jaren zeventig. Na 1980 liep de frequentie in optredens terug en verschoof het accent in de programmering meer naar de oude muziek. De tijdgeest was ook weer van richting veranderd. De opkomende no-nonsensefilosofie verdreef de hang naar experiment en vernieuwing. Het gebrek aan gedurfde programmacombinaties deed de nieuwe en oude muziek na een kortstondig samenzijn weer uiteenwijken. Theatergekte en muzikale experimenten wekten onder het publiek uiteindelijk vooral wrevel op. In 1990, een jaar waarin de turbulentie van de jaren zestig zo goed als geheel verdwenen was, vond in Parijs het laatste optreden plaats. Toen beschouwde het trio zijn muziek als verklonken en zijn missie als voltooid. De drie musici bleven als vrienden onafscheidelijk, maar gingen elk verder op hun eigen pad. Brügger specialiseerde zich met zijn Orkest van de Achttiende Eeuw op muziek uit die tijd, Van Hauwe ging door met eigentijds blokfluitrepertoire en Boeke zette zijn onderzoek naar muziek uit middeleeuwen en vroegrenaissance voort.